

Статистика, учет и аудит, 2(97)2025. стр. 212-230
DOI: <https://www.doi.org/10.51579/1563-2415.2025.-2.16>

Экономика және менеджмент
FTAMP 06.77.59
ӨОЖ 331.1

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ САЛАСЫНДА КӘСІПкерлікті дамыту

Цзя Хунгэ^{1*}, Н. Кетенджи², С.Туралина³

¹Туран университеті, Алматы, Қазақстан

²Йедитепе университеті, Стамбул, Түркия

³Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент, Қазақстан

*Corresponding author e-mail: czahunge@gmail.com

Аңдатпа. Аграрлық сектордың функционалдық міндеттеріне макроэкономикалық күйзелістер, табиғи ресурстардың сарқылуы, ауылдық аумақтардың демографиялық қысқаруы, әлеуметтік-экологиялық дағдарыстар, кедейлік және азық-түлік тапшылығы сияқты жаһандық сын-қатерлер әсер етеді. Осыған байланысты Қазақстанның аграрлық секторында экономикалық өсуді қамтамасыз етудегі басым міндеттердің бірі ауыл шаруашылығында шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту болып табылады. Осы зерттеудің мақсаты ауылдағы шағын кәсіпкерліктің дамуына әсер ететін негізгі жүйе құраушы әлеуметтік факторларды бағалау болып табылады. Сондай-ақ, Қазақстанның ауыл шаруашылығындағы шағын және орта кәсіпкерліктің (ШОБ) ағымдағы жай-күйін талдау. Негізгі ұйымдық нысандарды егжей-тегжейлі қарауды қоса алғанда, ауыл шаруашылығындағы ШОБ субъектілерінің динамикасы мен құрылымына салыстырмалы талдау жүргізілді. Зерттеу нәтижелері: ресми статистикалық мәліметтер негізінде шок жалпы өнімінің көрсеткіштері ұсынылған, осы субъектілердің ауыл шаруашылығының ЖІӨ-ге қосқан үлесі және ШОБ субъектілері өндірген өнімнің жалпы көлемі талданған. Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге баса назар аударып отырып, экономикалық қызмет түрлері бойынша жұмыспен қамтудың үлес салмағы есептелді. Авторлар ШОБ-тың ауыл шаруашылығын дамытудағы маңызды рөлін атап өтіп, өндіріс пен сандық көрсеткіштердің оң өсу тенденцияларын атап өтті. Алайда, жұмыспен қамту деңгейінің төмендеуі анықталды, бұл ауыл халқының табысының өсуіне теріс әсер етеді. Ауыл шаруашылығындағы кәсіпкерлік қызметтің негізгі шектеулерінің арасында қаржы ресурстарының жетіспеушілігі және несиелер бойынша жоғары пайыздық мөлшерлемелер қалады.

Түйінді сөздер: ауыл шаруашылығы, кәсіпкерлік, ЖІӨ, қаржылық қолдау, жұмыспен қамту, әлеуметтік-экономикалық даму, ауылдық аумақтар.

Негізгі ережелер. Ауылдағы заманауи кәсіпкерлік қызметтің икемділігі мәселесін талдай отырып, ол тек ауыл тұрғындарының әл-ауқатына ғана емес, сонымен бірге жалпы мүдделерді, оның ішінде өз халқымен бірге қалалық аумақтарды да ескеретінін ескеру қажет. Авторлық гипотеза агроэкономикалық қызметтің және әлеуметтік қызметтің негізгі түрлерінің дамуын ұштастыруға негізделген, олар көбінесе қызмет көрсету саласына жатады, әлеуметтік инфрақұрылымның дамуына ықпал етеді және ауылдық жерлерде өмір сүрудің жайлылығын арттырады.

Cite this article as: Hongge Jia, Ketenci N., Turalina S. Development of entrepreneurship in the agricultural sector of the economy of the republic of Kazakhstan. *Statistics, accounting and audit*. 2025, 2(97), 212-230. (In Kaz.). DOI: <https://www.doi.org/10.51579/1563-2415.2025.-2.16>

Кіріспе. Қазіргі ғылым мен практика ауылдық аумақтардың проблемаларын біледі, олар бір қарағанда демографиялық көрсеткіштерде, көші-қон процестерінде, төмен деңгейде және өмір сапасында көрінеді. Әрине, ауылдық жерлерге мұндай сипаттама барлық жерде бола бермейді. Ауылдағы өмір сүру деңгейі мен сапасын саралау әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту бойынша мемлекеттік қолдау көлемінің есебінен емес, экономиканың, яғни өндірістік-шаруашылық субъектілерінің болуы есебінен қалыптасады. Демек, ауылдың әлеуметтік-экономикалық дамуының тығыз тікелей байланысы туралы оң пікір айтуға әбден болады, бірақ олардың біріншілігі туралы айту қиын.

Қазіргі әлем қиын кезеңдерді бастан өткеруде, экономика елеулі күйзелістерге ұшырайды, инвестициялық тартымдылық әлсірейді және жоғары тәуекелдердің туындау мүмкіндігіне байланысты бірқатар салаларға қатысты инвесторлардың белсенділігі [1]. Мұндай қауіпті салаларға ең алдымен ауыл шаруашылығы және жалпы АӨК жатады. Мұнда ауылда кәсіпкерліктің ірі және орта түрлерін дамытудың қаржылық және ұйымдастырушылық күрделілігі объективті болады. Бұл тұжырымның дәлелі аграрлық экономиканың мынадай тән белгілері болып табылады: ауылдық аумақтардың депопуляциясы [2, 3] (посткеңестік кезеңнің «мұрасы»; көші-қон процестері аясында халықтың қартаюы; ресурстардың жеткіліксіздігі, болмауы (немесе олардың жекелеген түрлері); қолайсыз табиғи-климаттық жағдайлар, оның ішінде климаттың өзгеруі аясында.

Ауылдық аумақтарға тән қолайсыз факторлардың жаппай әсер етуі аясында қазіргі экономиканың флагманы болып табылатын кәсіпкерлік қызмет ең осал болып шықты және сонымен бірге ауылда болып жатқан әлеуметтік өзгерістерге ең икемді және сезімтал болды [3, 4]. 2020 жылы коронавирустық инфекцияның пайда болуымен ауылдық-қалалық «будандастыру» процестері күшейе түсті, олар қалалық жерде де, ауылдық жерлерде де жұмыс орындарына, жалпы жұмыспен қамтуға және кәсіпкерлік қызметтің басым түрлеріне деген сұранысқа қатысты көрінді [5, 6, 7].

Ауылдық жерлерде шағын кәсіпкерлікті дамыту қажеттілігін зерттей отырып, ауылдық инфрақұрылымды сипаттайтын мәліметтерге жүгіну керек. Қазіргі уақытта ауылдық инфрақұрылымды зерттеудің әртүрлі тәсілдері белгілі, олар негізінен біртұтас нәтижеге – әлеуметтік-экономикалық даму бойынша типологияны анықтауға дейін азаяды [8]. Ауыл шаруашылығының даму көрсеткіштері, демографияның жай-күйі, ауылдық аумақтардағы үй шаруашылықтарының өмір сүру деңгейі мен сапасы бағалау критерийлерінің дәстүрлі жиынтығы болып табылады. Соңғы көрсеткіш кешенді болып табылады және көбінесе газдандыру, жол салу, медициналық, мәдени, жалпы білім беретін және мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің болуы және т. б. көрсеткіштер түрінде ұсынылады [9, 10].

Қазіргі уақытта Қазақстанда 6 мыңнан астам ауылдық елді мекен бар. Ауыл тұрғындарының жалпы санына сәйкес, әр елді мекенге орта есеппен 1000-ға жуық тұрғын келуі мүмкін. Әрине, іс жүзінде ауыл тұрғындарының тығыздығы сараланған. Халық санағы ауыл халқының қартаюын, туу коэффициентінің төмендеуін, еңбекке қабілетті халықтың санының азаюын және т.б. ауылдағы өмір сүру ұзақтығының орташа деңгейі қалалық деңгейден 1,5–2 жылға төмен екенін көрсетеді [11].

Қазіргі ауыл шаруашылығы елдің азық-түлік қауіпсіздігінің негізін ғана емес, сонымен қатар ауылдық аумақтардың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуының маңызды элементін білдіреді. Өсіп келе жатқан жаһандық сын-қатерлер-климаттық өзгерістер, нарықтардың тұрақсыздығы, урбанизация және халықтың ауылдық

жерлерден кетуі жағдайында-аграрлық сектордың ұлттық экономикадағы рөлін қайта қарастыру қажеттілігі артып келеді. Ауыл шаруашылығын трансформациялаудың негізгі бағыттарының бірі кәсіпкерлік бастаманы дамыту болып табылады.

Әдебиетке шолу. Ауыл шаруашылығында шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту соңғы жылдары тұрақты аумақтық даму, азық-түлік қауіпсіздігін арттыру және ауылдық аумақтардың экономикалық әлеуетін жандандыру контекстінде терең ғылыми талдау нысанына айналды.

Қазақстандық авторлардың зерттеулеріне сәйкес, аграрлық кәсіпкерлік ауыл шаруашылығын құрылымдық трансформациялаудың, жұмыспен қамтуды қалыптастырудың және ауыл халқының табысының өсуін ынталандырудың негізгі факторы болып табылады. Мәселен, Л.И. Абдраимова мен М.С.Сюповның жұмысында субсидиялауды, микроқаржыландыруды және ауылдық кооперацияны дамытуды қоса алғанда, аграрлық шок-ты мемлекеттік қолдаудың тиімді тетіктерін қалыптастырудың маңыздылығы атап көрсетілген [12].

Шетелдік авторлар, соның ішінде Еуропалық Одақ, Қытай және ЭЫДҰ елдерінің өкілдері агро кәсіпкерліктің инклюзивті және экологиялық тұрақты модельдеріне көшу қажеттілігіне назар аударады. Сонымен, Petrick M. және Weingarten P. Шығыс Еуропаның ауылдық жерлерінің тұрақтылығын қамтамасыз етудегі шағын агробизнесердің рөлін талдап, олардың азық-түлік тұрақтылығы мен жергілікті дамуға қосқан үлесін атап өтті [13]. Van Der Ploeg J.D. «Жаңа шаруа» құбылысын тұрақты, шағын ауқымды ауылдық кәсіпкерліктің негізі ретінде қарастырады [14]. Сонымен қатар, FAO зерттеуі экономиканың шағын нысандарын масштабтау шарттары ретінде цифрландырудың, ауылшаруашылық платформаларын құрудың және акселерациялық бағдарламалардың маңыздылығын көрсетеді [15].

Ғылыми дереккөздер ауыл шаруашылығында ШОБ-ты табысты дамыту кешенді тәсілді: институционалдық қолдауды, қаржыландырудың қолжетімділігін, адами капиталды, инфрақұрылымды дамытуды және инновацияларды енгізуді талап ететіндігімен келіседі. Сонымен қатар, дамушы елдердегі аграрлық кәсіпкерлік нормативтік-құқықтық базаның тұрақсыздығын, ауыл экономикасының төмен инвестициялық тартымдылығын және өткізу нарықтарына қолжетімділіктің шектелуін қоса алғанда, бірқатар кедергілерге тап болатыны атап өтілді.

Осылайша, жүргізілген әдеби талдау аграрлық салада ШОБ-ты зерттеу үшін бай теориялық-әдіснамалық іргетастың болуын көрсетеді. Алайда, өңірлік ерекшелігін, климаттық ерекшеліктерін және АӨК-дегі трансформациялық процестерді ескере отырып, Қазақстан Республикасының жағдайларына бейімделген одан әрі эмпирикалық зерттеулерге қажеттілік сақталуда.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу алгоритмі Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығында шағын және орта кәсіпкерлікті (ШОБ) дамытуды жан-жақты зерттеуге бағытталған кезең-кезеңмен және жүйелі тәсілге негізделген. Зерттеудің мақсатын, міндеттерін және әдіснамалық негізін тұжырымдау. Зерттеудің мақсаттары, пәні, объектісі және гипотезасы анықталды, теориялық және эмпирикалық әдістерді қолдана отырып әдістемелік база нақтыланды. Теориялық дереккөздер мен нормативтік-құқықтық құжаттаманы талдау. Отандық және шетелдік авторлардың еңбектері, сондай-ақ аграрлық салада ШОБ дамуын реттейтін стратегиялық және бағдарламалық құжаттар зерделенді.

Статистикалық деректерді жинау және өңдеу. Ауыл шаруашылығындағы ШОБ субъектілері қызметінің динамикасын, құрылымы мен көрсеткіштерін көрсететін ресми көздерден 2019-2023 жылдарға арналған эмпирикалық деректер жиналды.

Экономикалық-статистикалық және логикалық талдау әдістерін қолдану. Нәтижелерді түсіндіру және проблемалық аймақтарды анықтау кезінде құрылымдық, динамикалық, салыстырмалы талдау әдістері, сондай-ақ дерексіз-логикалық әдістер қолданылды. Ғылыми тұжырымдарды тұжырымдау және практикалық ұсыныстарды әзірлеу. Соңғы кезеңде нәтижелер жинақталды, қорытындылар жүйеленді және ауыл шаруашылығында ШОБ-ты мемлекеттік қолдауды жетілдіру бағыттары ұсынылды.

Нәтижелер. ШОБ секторының маңыздылығы және оны дамыту қажеттілігі бүкіл әлемде мойындалды. Бұл ретте ауыл шаруашылығындағы шағын және орта кәсіпкерліктің маңыздылығын, оның мемлекеттің жалпы ішкі өніміне қосқан елеулі үлесін [12] және қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуындағы маңызды рөлін көптеген зерттеуші ғалымдар [5,6] атап өтіп, отандық АӨК-те шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың міндеті ауыл халқының әл-ауқатын, бәсекеге қабілеттілігін арттыру болуы тиіс екенін айқындайды ауыл шаруашылығы және қайта өңдеу саласын дамыту, ауыл өмір салтын сақтау және қоғамның, бизнестің және мемлекеттің мүдделері мен мақсаттарын келісу.

Әр түрлі елдердің экономикасының ЖІӨ-дегі ШОБ үлесінің әлемдік көрсеткіштері әртүрлі мағынаға ие және әр түрлі, мысалы, Ресейде 20,8%-дан АҚШ-та 56%-ға дейін, Өзбекстанда 56,9 %, Қытайда 60 %, Израильде 62,3%. Соңғы жылдары Қазақстанда шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы да оң үрдістерге ие. ЖІӨ-дегі ШОБ үлесі 2019 жылғы 24,9%-дан 2023 жылы 33,5%-ға дейін айтарлықтай өсті. Бұл ретте ЖІӨ-ге салым 26,8% құрады. Жұмыспен қамту – 3,5 млн.теңге (+1,1%), еңбек өнімділігі - бір адамға 8 млн. теңге (+20%) сияқты көрсеткіштер бойынша 2029 жылмен салыстырғанда өсім қамтамасыз етілді.

Сонымен қатар, бұл көрсеткіштер ШОБ дамуының, әсіресе өндірістік салаларда іске асырылмаған орасан зор әлеуетін көрсетеді. Мұны ШОБ субъектілерінің ең көп саны «өнеркәсіп», «ауыл шаруашылығы» сияқты салаларда өз қызметін жүзеге асыратын сандық деректер де растайды (2023 жылы ШОБ субъектілерінің құрамындағы агробизнес субъектілерінің үлесі 18,2% немесе 261,1 мың субъектіні құрады) (1-кесте).

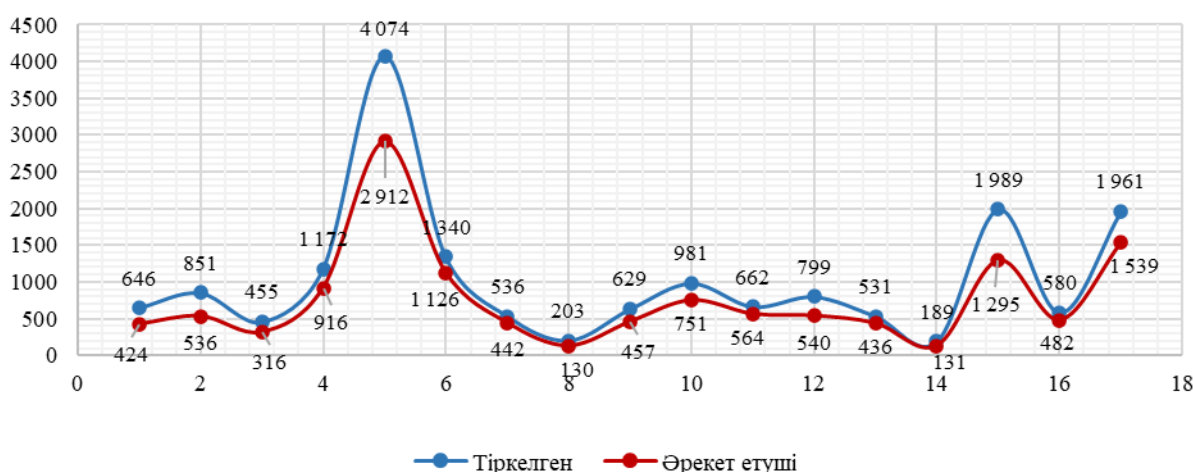
1 кесте - 2019-2023 жж. экономика салалары бойынша Қазақстан Республикасы Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің құрамы мен құрылымы

Сала	2019		2020		2021		2022		2023	
	мың бірлік	%	мың бірлік	%	мың бірлік	%	мың бірлік	%	мың бірлік	%
Ауыл шаруашылығы	222,2	19,4	231,3	18,6	252,3	19,0	260,8	19,2	261,1	18,2
Өнеркәсіп	94,3	8,2	103,6	8,3	116,4	8,7	129,2	9,5	145,8	10,2
Көтерме және бөлшек сауда	408,2	35,6	434,8	35,0	442,4	33,2	436,1	32,1	456,8	32,0
Қызметтер	250,6	21,9	272,1	21,9	289,9	21,8	300,4	22,2	313,0	21,9
Білім, денсаулық сақтау және өнер	29,2	2,5	34,6	2,8	41,1	3,1	44,2	3,3	50,5	3,5
Қызметтердің басқа түрлерін ұсыну	141,5	12,3	164,9	13,3	188,2	14,2	186,6	13,7	204,4	14,2
Барлығы	1146,0	100,0	1241,3	100,0	1330,2	100,0	1357,3	100,0	1431,6	100
Ескерту: ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша авторлар құрастырған https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/7										

Қоғамның ел экономикасындағы АӨК рөлінің маңыздылығын нақты түсінуі қажет. Агроөнеркәсіптік кешен экономиканың нақты секторы ретінде Қазақстан Республикасы халқының экономикалық өсуі мен әл ауқатының негізгі көздерінің бірі болып қала береді.

Ауыл шаруашылығы өнімдерін/қызметтерін жалпы шығаруды мемлекеттік және жеке кәсіпорындар, шаруа және фермер қожалықтары, сондай-ақ жеке кәсіпкерлер жүзеге асырады. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын нақты қызметі бойынша топтастыру және оларды облыстар бойынша бөлу ауыл шаруашылығының өндірістік кәсіпорындарын өңірлік дамыту басымдықтарының жалпы көрінісін көрсетеді (1-сурет).

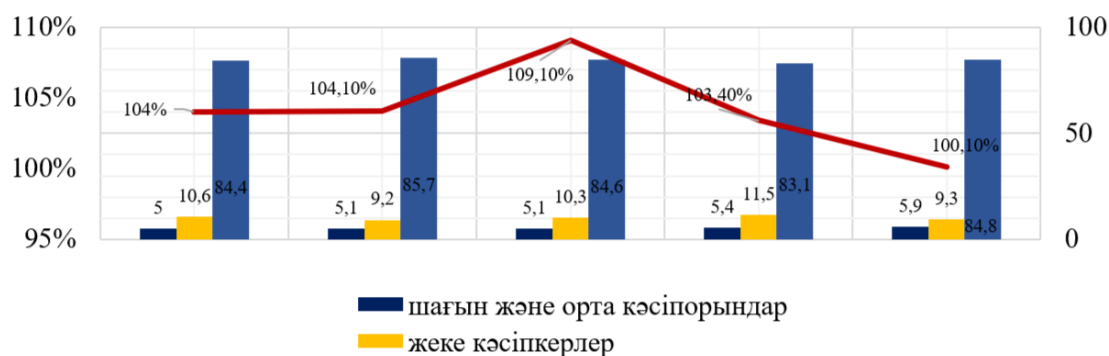
1 сурет – Қазақстан Республикасының өңірлері бойынша ауыл шаруашылығы қызметінің түрлері бойынша кәсіпорындар саны 2024 жылғы 1 маусымға

Ескерту: ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша авторлар құрастырған <https://stat.gov.kz/edition/publication/quarte>

Жалпы республика бойынша 2024 жылғы 1 маусымға жұмыс істеп тұрған сала кәсіпорындарының саны 17598 құрады, оның ішінде жеке меншік 17278 кәсіпорын, шетелдік меншік – 249 кәсіпорын, мемлекеттік меншік – 71. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілер арасында кәсіпорындардың мөлшері бойынша (жұмыспен қамтылған халық саны бойынша) 2024 жылы ең көп үлес әлі де шағын кәсіпорындарға тиесілі - 2 449 бірлік.

Көріп отырғанымыздай, 2-кестеден Қазақстанда кәсіпорындар типологиясының сипаттамасы бойынша жекеменшік кәсіпорындар саны 17 278 кәсіпорын басым, бұл 98,18% құрайды, оның ішінде шағын кәсіпорындардың көпшілігі -17 244.

Мемлекеттік саясаттың шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің өсіміне нысаналы бағдарлануы (тұтастай алғанда барлық салалар бойынша өсім шамамен 25% құрады), оның ішінде ауыл шаруашылығы саласында Азық-түлік нарығының қажеттіліктерін, оның көлемі мен құрылымын ұлғайту санының 222,2 мың бірліктен өсуін қамтамасыз ете отырып, экономиканың осы секторындағы шок дамуының оң серпініне айтарлықтай әсер етті 261,1 мың бірлікке дейін немесе 17,5% (өсу қарқыны кезең ішінде орта есеппен 4,1% құрады) (2, 3-сурет).

2 сурет - 2019-2023 жылдардағы ауыл шаруашылығындағы ШОК субъектілері санының құрылымы, %

Ескерту: ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша авторлар құрастырған <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/publications/184025/>

Бұл ретте, 2-суретте көрсетілген деректерден көрініп тұрғандай, ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі өндірушілері барлық шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің орта есеппен 84,5% құрайтын шаруа немесе фермер қожалықтары болып табылады. Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің құрамын құрылымдық талдау жеке кәсіпкерлердің үлес салмағының төмендеуі аясында шағын және орта кәсіпорындар мен шаруа қожалықтары санының ұлғаюын көрсетті. Бұл үрдіс ауыл шаруашылығы өндірушілері санының ішкі құрылымдық өзгеруіне, бизнестің кеңеюіне, жеке кәсіпкерлердің шағын және орта кәсіпорындар санатына өтуіне байланысты.

3 сурет - 2023 жылғы экономикалық қызмет түрлері бөлінісінде жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін бөлу

Ескерту: ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша авторлар құрастырған <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/publications/184025/>

ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша, 2023 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Экономикалық қызмет түрлері бойынша жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерін бөлу 2-диаграммадан көрініп тұрғандай, 11 862 заңды тұлға, 21 182 жеке кәсіпкер, 196 174 Ш(ф)ш құрайды.

Айта кету керек, ШОБ субъектілері елдің ауыл шаруашылығындағы жалпы өнім өндірісінің жартысына жуығын қамтамасыз ете алды, бұл өндіріс көлемінің тұрақты өсуін көрсетеді (орта есеппен 19,6%). Сонымен қатар, бұл көрсеткіш өндірушілердің осы санаты үшін өндірістің жеткілікті төмен көлемін көрсетеді, өйткені олардың ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің жалпы құрамындағы үлес салмағы 99,6 % құрайды (2-кесте).

2 кесте – 2019-2023 жж. ҚР Ауыл шаруашылығындағы ШОБ өнімінің жалпы шығарылымының динамикасы мен құрылымы

Көрсеткіштер	2019	2020	2021	2022	2023	Өсу қарқыны 2023 жыл 2019 жылға қарай, %
Ауыл шаруашылығындағы өнімнің жалпы шығарылымы, млрд. теңге	4070,9	4474,1	5151,2	6334,7	7549,8	185,5
оның ішінде ауыл шаруашылығындағы ШОБ ЖІӨ, млрд. теңге	1822,7	2057,2	2510,2	3118,7	3765,0	206,6
Өсу қарқыны, %	118,3	112,9	122,0	124,2	120,7	-
Ауыл шаруашылығындағы ШОБ өнімінің жалпы шығарылымының үлес салмағы, %	44,8	46,0	48,7	49,2	49,9	-
ШОБ өнімін шығару барлығы, млрд. теңге	23241,1	26473,0	32387,0	33627,0	41952,6	180,5
Ауыл шаруашылығындағы ШОБ өнімінің жалпы шығарылымының ШОБ өнімінің жалпы шығарылымындағы үлес салмағы, %	7,8	7,8	7,8	9,3	9,0	-
Ескерту: ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша авторлар құрастырған https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/7						

Бес жылдық кезеңде ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы шығарылымының айтарлықтай өсуі байқалады - 2019 жылғы 4 070,9 млрд теңгеден 2023 жылы 7 549,8 млрд теңгеге дейін, бұл 85,5%-ға өсуге сәйкес келеді. Бұл ретте ШОБ субъектілерінің осы көрсеткішке қосқан үлесі 1 822,7 млрд теңгеден 3 765,0 млрд теңгеге дейін өсіп, 106,6% - ға ұлғайды. Орташа салалық өсу қарқынының артуы аграрлық өндірістің маңызды қатысушысы және оның тұрақтылық факторы ретінде ШОБ маңыздылығының артып келе жатқанын көрсетеді.

Ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы шығарылымындағы ШОБ үлесі тұрақты өсу үрдісін көрсетеді: 2019 жылғы 44,8%-дан 2023 жылы 49,9%-ға дейін. Аграрлық құрылымдағы ШОБ маңыздылығының өсуі ірі агрохолдингтерден бизнестің неғұрлым икемді және бейімделгіш нысандарына фокустың ауысуы туралы айтуға мүмкіндік береді.

Экономиканың барлық секторлары бойынша ШОБ субъектілері өнімінің жиынтық көлемі қаралып отырған кезеңде 80,5%-ға - 2019 жылғы 23 241,1 млрд теңгеден 2023 жылы 41 952,6 млрд теңгеге дейін ұлғайды, алайда ауыл шаруашылығы сегментіндегі өсу қарқыны (+106,6%) орташа мәндерден едәуір асып түседі, бұл салыстырмалы артықшылықтың және дәл осы кезеңде ашылмаған әлеуеттің болуын көрсетеді аграрлық ШОБ.

ШОБ өнімінің жалпы көлеміндегі ауыл шаруашылығының үлесі 2019 жылғы 7,8%-дан 2023 жылы 9,0%-ға дейін ұлғайып, 2022 жылы шыңына жетті (9,3%). Бұл өсім

шағын және орта кәсіпкерліктің жалпы архитектурасында аграрлық сектордың өсіп келе жатқан маңыздылығын көрсетеді, алайда бұл көрсеткіш салыстырмалы түрде төмен болып қала береді. Ауыл халқының едәуір үлесін және аграрлық қызметке тартылудың жоғары дәрежесін ескере отырып, ШОБ құрылымындағы ауыл шаруашылығы өндірісінің үлесін кеңейту үшін елеулі резервтің болуы туралы бекітуге болады.

Оң динамикаға қарамастан, ауыл шаруашылығындағы ШОБ-тың дамуы бірқатар жүйелі шектеулермен қатар жүреді. Өсудің экстенсивті сипаты: субъектілер санының сандық өсуі басым, бұл ретте өнімділікті арттыру, инновацияларды енгізу немесе цифрландыру есебінен қарқынды модельге көшудің нақты дәлелі жоқ (3-кесте).

3 кесте – Қазақстанның ауыл шаруашылығындағы ШОБ негізгі көрсеткіштері (2019-2023 жж.)

Көрсеткіштер	2019	2020	2021	2022	2023	Өсу 2023/2019, %
АӨК-дегі ШОБ саны, мың бірлік	203,1	209,4	218,2	229,7	241,5	+18,9%
АӨК ШОБ жұмыспен қамтылғандар саны, мың адам	492,6	504,3	520,1	538,9	554,2	+12,5%
АӨК-те ШОБ шығару көлемі, млрд теңге	1203,5	1319,2	1487,7	1721,8	1927,9	+60,2%
Ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымындағы ШОБ үлесі, %	29,6	29,5	28,9	27,2	25,5	-4,1 п.п.
АӨК ШОБ-қа инвестициялар көлемі, млрд теңге	71,8	75,3	78,6	81,4	83,1	+15,7%
Еңбек өнімділігі, млн тг / адам	2,44	2,62	2,86	3,19	3,48	+42,6%
Ескерту: ҚР Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша авторлар құрастырған https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/7						

Деректерден көріп отырғанымыздай, барлық негізгі көрсеткіштер бойынша тұрақты оң динамика байқалады. Мәселен, ауыл шаруашылығындағы ШОБ субъектілерінің жалпы өнімі 2019 жылғы 1240 млрд теңгеден 2023 жылы 2360 млрд теңгеге дейін ұлғайды, бұл 90,3%-ға өсуге сәйкес келеді. Бұл ШОБ-тың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және агроөнеркәсіптік кешенді экономикалық дамытуға қосқан үлесінің артып келе жатқанын көрсетеді.

Ауыл шаруашылығында жұмыс істеп тұрған шағын және орта бизнес субъектілерінің саны осы кезеңде 52,1 мыңнан 61,5 мың бірлікке дейін өсті, бұл 18% өсімді құрайды. Мұндай динамика аграрлық саладағы кәсіпкерлік белсенділіктің кеңеюін көрсетеді. Шағын және орта бизнесте жұмыспен қамтылғандар саны 18,2%-ға өсіп, 2023 жылға қарай 390 мың адамға жетті, бұл сектордың жұмыс орындарын құрудағы және ауылдағы жұмыспен қамту міндеттерін шешудегі айтарлықтай әлеуетін көрсетеді.

Сондай-ақ ауыл шаруашылығының жалпы шығарылым құрылымындағы ШОБ үлесінің өсуі байқалады: 2019 жылғы 30,4%-дан 2023 жылы 34,0%-ға дейін. 3,6 пайыздық тармаққа ұлғаю салалық ЖІӨ қалыптастырудағы шағын және орта бизнестің рөлін біртіндеп күшейту туралы айтады.

Осылайша, талданатын кезеңде сандық өсу ғана емес, сонымен қатар ауыл шаруашылығындағы ШОБ позицияларының нығаюы байқалады. Алайда, одан әрі орнықты даму үшін қаржыландыруға қолжетімділікті жақсарту, инновацияларды енгізу, кооперацияны кеңейту және өндірістік процестерді цифрландыру жөніндегі шаралар қажет. Әлеуметтік-кадрлық кедергілер: кадр тапшылығы, әлсіз кәсіпкерлік даярлық, сондай-ақ мамандандырылған білім беру және консалтингтік ресурстарға шектеулі қолжетімділік сақталады.

АӨК-де кадр тапшылығы сақталады, әсіресе агрономия, ветеринария, агроинженерия, ауыл шаруашылығы өндірісін басқару сияқты буындарда. ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің мәліметінше, 2023 жылы салада білікті мамандардың жетіспеушілігі бірқатар техникалық және басқарушылық мамандықтар бойынша, әсіресе шалғай өңірлерде (Түркістан, Ақтөбе, Қызылорда облыстары және т.б.) 30%-дан асты. Бұл заманауи технологияларды енгізуді, процестерді цифрландыруды және агробизнестің бәсекеге қабілеттілігін арттыруды қиындатады (4, 5-кесте).

4 кесте – Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешеніндегі әлеуметтік-Кадрлық кедергілер (2019-2023 жж.)

Көрсеткіштер	2019	2020	2021	2022	2023	Өзгеріс 2023/2019, %
Ауыл шаруашылығындағы қызметкерлер саны, мың адам	1241,2	1199,7	1155,4	1117,6	1094,1	-11,8
Жоғары агробілімі бар мамандардың орташа саны, мың адам	64,3	61,2	59,0	57,4	55,8	-13,2
АӨК қызметкерлері арасында жастардың үлесі (35 жасқа дейін), %	22,7	21,9	20,5	19,4	18,1	-4,6п.п.
Аграрлық ЖОО түлектерінің саны, адам	6714	6230	5983	5702	5381	-19,8
Өңірлердің АӨК мамандарымен қамтамасыз етілуі (10 мың халыққа)	14,8	13,9	13,2	12,6	12,2	-17,6
Ауыл шаруашылығы мамандықтары бойынша бос орындар (бірыңғай портал)	2805	3102	3514	3768	4127	+47,1
Ескерту: «ҚазАқпарат» Халықаралық ақпараттық агенттігінің деректері бойынша құрастырған https://www.inform.kz/ru/vkazakhstan-nehvatka-agronomov-iveterinarov-60085e?utm						

Жиынтық кестеде көрсетілген ресми статистиканы талдау Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешеніндегі әлеуметтік-кадрлық теңгерімсіздіктерді ұсықтыруға тұрақты үрдісті анықтауға мүмкіндік береді. 2019-2023 жылдар кезеңіндегі деректер ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылғандардың жалпы санының да, әсіресе жоғары аграрлық білімі бар білікті мамандар санының да жүйелі түрде төмендегенін көрсетеді.

Атап айтқанда, қарастырылып отырған кезеңде аграрлық сектордағы қызметкерлер саны 11,8%-ға қысқарды, бұл жас мамандардың үлесінің (35 жасқа дейінгі) 22,7%-дан 18,1%-ға, яғни 5 пайыздық тармаққа төмендеуімен қатар жүреді. Бұл факт орта мерзімді перспективада кадрлық әлеуеттің жоғалуына және аграрлық өндірістердің технологиялық сезімталдығының төмендеуіне әкелуі мүмкін саладағы кадрлардың өсіп келе жатқан демографиялық ауытқуы мен қартаюын көрсетеді.

Бір мезгілде аграрлық ЖОО түлектерінің айтарлықтай қысқаруы байқалады – бес жыл ішінде 20%-ға жуық, бұл жастардың аграрлық мамандықтарға деген қызығушылығының төмендегенін және ауылдық еңбек пен агробілім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың тиімділігінің жеткіліксіздігін көрсетеді.

Сектордағы жабық емес бос орындар санының өсуі ерекше алаңдаушылық туғызады: олардың саны 47%-ға өсті, бұл айқын кадрлық аштықтың болуын және аграрлық оқу орындарының түлектерін жұмысқа орналастырудың қолданыстағы тетіктерінің тиімсіздігін растайды. Ауылдық аумақтарды бейінді мамандармен қамтамасыз ету көрсеткішінің төмендеуі ерекше назар аударуға лайық: 2023 жылы 10 мың ауыл тұрғынына тек 12,2 агро маман келді, ал 2019 жылы бұл көрсеткіш 14,8

құрады. Мұндай теріс динамика өндірістік процестің сапасын төмендетуге ықпал етуі және АӨК инновациялық технологияларды енгізуді қиындатуы мүмкін.

Осылайша, анықталған сандық параметрлер аграрлық саладағы кадр саясатына көзқарастарды жүйелі түрде қайта қарауды талап ететін терең әлеуметтік-кадрлық кедергілердің болуын растайды. Аграрлық кәсіптердің тартымдылығын арттыру, агробілім жүйесін жаңғырту, ауылда жас мамандарды бекітуді ынталандыру, сондай-ақ елдің агроөнеркәсіптік өңірлерінде нысаналы даярлау және келісімшарттық жұмысқа орналастыру практикасын кеңейту жөніндегі кешенді стратегияны әзірлеу басым бағыт болуға тиіс.

5-кесте Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін аграрлық қызметтің негізгі бағыттары бойынша білікті мамандармен қамтамасыз етудегі құрылымдық теңгерімсіздіктерді көрсетеді. Ұсынылған деректер 2023 жылғы жағдай бойынша ауыл шаруашылығындағы цифрлық мамандар (41,7%), агрономдар (37,1%) және агроинженерлер (35%) арасында кадрлардың ең өткір тапшылығы байқалатынын көрсетеді. Сондай-ақ, ветеринариялық дәрігерлер мен аграрлық бейіндегі басқарушылардың елеулі тапшылығы сақталуда, олар бойынша қамтамасыз ету деңгейі мәлімделген қажеттіліктің 70%-дан азын құрайды.

5 кесте - АӨК негізгі салаларындағы кадр тапшылығы (2023 ж.)

Мамандық	Орташа қажеттілік, адам	Нақты қамтамасыз ету, адам	Тапшылық, %
Агрономдар	3500	2200	37,1
Ветеринарлық дәрігерлер	2800	1950	30,4
Агроинженерлер	2000	1300	35,0
АӨК менеджерлері	1500	980	34,7
Цифрландыру мамандары	1200	700	41,7
Ескерту: «ҚазАқпарат» Халықаралық ақпараттық агенттігінің деректері бойынша құрастырған https://www.inform.kz/ru/vkazahstane-nehvatka-agronomov-iveterinarov-60085e?utm			

Аталған диспропорциялар бірқатар факторларға, соның ішінде жастар арасындағы аграрлық кәсіптердің төмен тартымдылығына, бейіндік білім беру бағдарламаларымен қамтылуының шектелуіне, сондай-ақ аграрлық оқу орындарының жұмыс берушілермен әлсіз интеграциясына байланысты. Ауылдық жерлерде кадрларды бекіту үшін жүйелі ынталандырудың болмауы да мәселені уықтырады.

Осылайша, 5-кесте агроөнеркәсіптік кешенде, әсіресе жоғары біліктілік пен заманауи технологияларды білу қажет сегменттерде айқын кадрлық дағдарыстың болуын растайды. Бұл ауыл шаруашылығының басым салаларында жас мамандарды даярлауды реформалауға және оларды жұмысқа орналастыруға ынталандыруға бағытталған мемлекеттік органдар мен ЖОО жүйесі тарапынан дереу ден қоюды талап етеді.

Инфрақұрылымдық және институционалдық проблемалар: ауылдардың көлік, энергетика, телекоммуникация және қаржы инфрақұрылымымен жеткіліксіз қамтамасыз етілуі аграрлық шок тартымдылығын төмендетеді және оның тұрақты дамуына кедергі келтіреді (6-кесте).

6 кесте – Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешеніндегі әлеуметтік-Кадрлық кедергілер (2019-2023 жж.)

Көрсеткіштер	2019	2020	2021	2022	2023	Өсім 2023/2019, %
Ауылдық елді мекендер саны	6452	6430	6410	6375	6297	-2,4
Автожетімділігі бар ауылдардың үлесі, %	43,2	44,7	45,6	46,2	47,1	+9,0
Тұрақты электрмен қамтамасыз ету, %	86,0	86,7	87,9	88,5	89,2	+3,7
Ұялы байланыс (2G/3G), %	71,3	73,5	75,0	76,8	78,0	+9,4
Ауылдарда интернеттің енуі, үй шаруашылықтары, %	34,0	38,1	42,5	45,6	48,3	+42,1
Банк филиалдары бар ауылдардың үлесі, %	18,0	19,2	21,0	22,5	24,6	+36,7
ШОК-тың мемлекеттік бағдарламаларға қатысуы, агро-шок жалпы санының %	24,7	23,6	25,6	27,0	28,1	+29,5
Агро-ШОБ үшін орташа кредиттік мөлшерлеме, %	17,8	17,3	16,5	16,8	16,2	-9,0
Агро-сақтандыру деңгейі, агро-ШОБ %	10,5	11,0	12,4	13,6	14,9	+41,9
Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің үлесі, бірл.	3260	3342	3490	3614	3745	+14,9
Механикаландыру деңгейі (100 га тракторлар)	0,79	0,81	0,84	0,87	0,91	+15,2
Агро-ШОБ басқару процестерін цифрландыру, %	12,3	14,1	16,7	18,4	19,8	+60,9
Агро-ШОБ қызметкерлерінің орташа саны	8,2	8,5	9,0	9,6	10,3	+25,6
Агро-ШОБ-тың АӨК ЖІӨ-ге косқан үлесі, %	27,5	28,6	29,4	30,2	31,0	+12,7
Ауыл шаруашылығындағы ШОБ өсу қарқыны, %	+4,8	+5,2	+5,7	+5,9	+6,1	-
Ауылдардан жастардың көші-қон деңгейі, ауыл халқының %	3,9	4,0	4,1	4,3	4,2	+7,7
Ескерту: ҚР Ұлттық статистика бюросының және ауыл шаруашылығы Министрлігінің деректері бойынша құрастырған https://stat.gov.kz/ , https://www.gov.kz/memleket/entities/moa?lang=ru						

Деректерді талдау инфрақұрылымдық қамтамасыз ету параметрлерінің біртіндеп жақсарғанын көрсетеді: жыл бойы автожолы бар ауылдық елді мекендердің үлесі 2019 жылғы 43,2%-дан 2023 жылы 47,1%-ға дейін өсті (+9%), тұрақты электрмен қамтамасыз ету деңгейі 89,2%-ға жетті, ал бес жыл ішінде ауылдық үй шаруашылықтары арасында интернеттің енуі 42,1%-ға өсті. Алайда, оң динамикаға қарамастан, қалалық және ауылдық аумақтар арасындағы цифрлық және көліктік теңсіздік сақталуда.

Институционалдық параметрлер де қалыпты жақсаруды көрсетеді: мемлекеттік қолдау бағдарламаларына қатысатын агро-ШОБ үлесі 21,7%-дан 28,1%-ға дейін өсті, ал агрокорпоративті деңгейі төмен деңгейде қалып отыр (қамтудың 15%-дан азы). Банк қызметтеріне қолжетімділік әлі де шектеулі-банктердің филиалдары ауылдардың төрттен бірінен азында бар. Несиелер бойынша орташа пайыздық мөлшерлеменің төмендеуіне қарамастан, ұзақ мерзімді және қол жетімді қаржыландыру қиын болып қала береді.

Аграрлық өндірісті механикаландыру және цифрландыру деңгейі де оң динамиканы көрсетіп отыр: тракторлар саны 100 гектарға 15,2%-ға өсті, ал басқаруда

цифрлық шешімдерді пайдалану деңгейі 61%-ға өсті. Бұл аграрлық ШОБ-тағы өндірістік процестерді модернизациялауға баяу, бірақ тұрақты көшуді көрсетеді.

Осылайша, бұл кестелер аграрлық кәсіпкерліктің инфрақұрылымдық-институционалдық ортасын дамытуда оң өзгерістердің болуын растайды. Сонымен қатар, мемлекет тарапынан кешенді араласуды және жеке инвестицияларды тартуды талап ететін, әсіресе ауылдық аумақтарды цифрландыру, логистика және қаржылық инклюзия салаларында сыни кедергілер сақталуда.

Гендерлік және жас стереотиптері. Кейбір аймақтарда әйелдер мен қарттардың кәсіпкерлікке қатысуын шектейтін тұрақты мәдени көзқарастар сақталады. Бұл халықтың едәуір бөлігінің экономикалық қызметке қатысуын азайтады және сектордың өсу әлеуетін тежейді (7-кесте).

ҚР Ұлттық статистика бюросының деректеріне сәйкес, ер адамдар ауыл кәсіпкерлерінің жалпы санының 71,6% - ы құрайды, ал әйелдердің үлесі 28,4% - ын шектеледі. Әсіресе, қатысудың төмен деңгейі кәсіпкерлік сектордағы үлесі небәрі 12,6% құрайтын егде жастағы азаматтарға (50 жастан асқан) тән. Бұл олардың ауылдағы экономикалық қызметке интеграциялануына кедергі келтіретін тұрақты кедергілерді көрсетеді.

Әйелдер нарыққа шығатын бастапқы капиталдың орташа мөлшері шамамен 2 150 мың теңгені құрайды, бұл мужчинердегі ұқсас көрсеткіштен едәуір төмен (3 300 мың теңге). Егде жастағы кәсіпкерлерде бұл сома одан да төмен-шамамен 1 500 мың теңге. Бұл айырмашылық тек экономикалық мүмкіндіктермен ғана емес, сонымен бірге амбицияның төмендігімен, қаржылық сауаттылықтың төмендігімен және активтерге қол жетімділіктің шектеулі болуымен де түсіндіріледі. Микрокредитке өтінімдерді мақұлдау деңгейі де өзгереді: мужчинерде бұл 61%, әйелдерде 42%, ал егде жастағы адамдарда тек 39%. Бас тартудың ең көп тараған себептері кепілмен қамтамасыз етудің болмауы, бизнес-дайындықтың жеткіліксіздігі және кредиттік ұйымдар тарапынан сенімнің төмен деңгейі болып табылады. Цифрлық сауаттылық бөлігінде ұқсас диспропорциялар байқалады: ауылдық жерлерде бұл көрсеткіш мужчинерде 51%, әйелдерде 46% және егде жастағы азаматтарда тек 18% құрайды. Соңғы жағдай егде жастағы адамдардың электрондық мемлекеттік қолдау жүйелеріне, қашықтықтан оқыту бағдарламаларына және цифрлық бизнеске қатысу мүмкіндігін күрт төмендетеді. Әйелдер мен қарттардың «Бизнес Бастау» бағдарламасы сияқты оқыту бастамаларына қатысу ықтималдығы әлдеқайда аз - сәйкесінше 26,5% және 9,1%, ал мужчинердегі 73,5%.

7 кесте – Қазақстанның ауылдық кәсіпкерлігіне қатысудың гендерлік-жас талдамасы

Көрсеткіштер	Әйелдер	Ерлер	Қарттар (50+ жас)	Ескерту / Дереккөз
Ауыл кәсіпкерлері арасындағы үлесі, %	24,4%	71,6%	12,6%	ҚР Ұлттық статистика бюросы
Кәсіпкердің орташа жасы, жасы	38	41	58	«Атамекен» ҰКП сауалнамасы
Бастапқы капиталдың орташа мөлшері (мың тг)	2150	3300	1500	DAMU Аграрлық несие корпорациясы
Микрокредитке өтінімдерді мақұлдау деңгейі, %	42%	61%	39%	DAMU Аграрлық несие корпорациясы
Цифрлық сауаттылық деңгейі (ауылдарда), %	46%	51%	18%	ҚР Цифрлық даму министрлігі
«Бизнес Бастау» бағдарламасына қатысу, %	26,5%	73,5%	9,1%	«Атамекен» ҰКП
Кепілдің болмауына байланысты істен шығу жиілігі, %	37%	21%	45%	DAMU талдауы
Қатысудың негізгі салалары, %	Сауда-51% Мал шаруашылығы-32%	Мал шаруашылығы-56% Өсімдік шаруашылығы-24%	Қызметтер-44% Өсімдік шаруашылығы-35%	Өтінімдердің қорытындысы бойынша жынысы мен жасы бойынша бизнес-тауашаларды бөлу
Грант болған кезде бизнесті бастауға дайын болу, %	64%	78%	43%	ҚазҒЗИ экономикасының әлеуметтік сұрағы
Мемлекеттік қолдау шаралары туралы білім деңгейі, %	52%	74%	36%	Ауыл кәсіпкерлері арасында сауалнама жүргізу
Кәсіпкерлік ынталандыру деңгейі (1-10 шкала бойынша)	6,1	7,4	4,3	Экономика ҚазҒЗИ
Жиі айтылатын кедергілер (үздік 2)	Стереотиптер, отбасылық міндеттемелер	Тәуекелдер, кепілдіктердің болмауы	Жүйеге сенімсіздік, білімнің жетіспеушілігі	Сұхбат және сауалнама нәтижелері бойынша жинақталған деректер
Ескерту: авторлар құрастырған				

Салалар бойынша ең үлкен гендерлік айырмашылық әйелдердің негізінен саудаға (51%) және қызметтерге қатысатындығында, ал ер адамдар мал шаруашылығына (56%) және өсімдік шаруашылығына шоғырланған. Егде жастағы кәсіпкерлер көп жағдайда өздерін дәстүрлі секторларда - қызметтер мен өсімдік шаруашылығында жүзеге асырады, бұл сонымен қатар бизнесті масштабтау мүмкіндіктерін шектейді.

Объективті қиындықтарға қарамастан, әйелдер салыстырмалы түрде жоғары кәсіпкерлік мотивацияны көрсетеді: олардың 64% - ы гранттық қолдау болған кезде бизнесті бастауға дайын екендіктерін білдірді. Ерлер арасында бұл көрсеткіш 78%, ал егде жастағы адамдар арасында тек 43% құрайды. Сондай-ақ, мемлекеттік қолдау шаралары туралы хабардарлықтың әртүрлі деңгейі тіркелді: 74%-ы қол жетімді құралдарға сенімді түрде бағдарланады, ал әйелдер арасында - тек 52%, ал қарттар арасында - 36%.

Осылайша, Қазақстанның ауылдық кәсіпкерлігіндегі гендерлік және жас кедергілері ресурстар мен оқытуға қол жеткізуде де, сондай-ақ ақпараттандыру мен уәждеме деңгейінде де көрінеді. Әйелдер мен егде жастағы азаматтар әлеуметтік көзқарастармен, қолдаудың жетіспеушілігімен және цифрлық алшақтықпен байланысты шектеулерді объективті түрде сезінеді. Дегенмен, мақсатты саясат - микроқаржыландыруға оңайлатылған қолжетімділікті қамтамасыз ету, бейімделген білім беру бағдарламаларын жүргізу, цифрлық сауаттылықты арттыру және стереотиптерді еңсеру жағдайында бұл топтар ауыл кәсіпкерлігін орнықты дамытудың маңызды факторы бола алады.

2019-2023 жылдар кезеңінде Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығында шағын және орта кәсіпкерліктің жұмыс істеуінің негізгі көрсеткіштері арасындағы өзара байланыстарды неғұрлым терең және объективті бағалау үшін корреляциялық талдау жүргізілді. Бұл талдаудың мақсаты-аграрлық саладағы ШОБ қызметінің ауқымын, инвестициялық белсенділігін және тиімділігін көрсететін сандық параметрлер арасындағы байланыстардың беріктігі мен бағытын анықтау. Айнымалылар ретінде дамудың сандық және сапалық аспектілерін көрсететін келесі көрсеткіштер таңдалды: АӨК-дегі ШОБ субъектілерінің жалпы саны; шок-та жұмыспен қамтылғандар саны; шығарылатын өнім көлемі; аграрлық ШОБ-ке инвестициялар көлемі; еңбек өнімділігінің деңгейі (8 кесте).

8 кесте Статистикалық мәліметтер (2019-2023)

Жыл	X1: ШОБ, мың	X2: бос емес, мың	X3: шығару, млрд тг	X4: Инвестициялар, млрд теңге	X5: Еңбек даңғылы, млн тг / адам
2019	203,1	492,6	1203,5	71,8	2,44
2020	209,4	504,3	1319,2	75,3	2,62
2021	218,2	520,1	1487,7	78,6	2,86
2022	229,7	538,9	1721,8	81,4	3,19
2023	241,5	554,2	1927,9	83,1	3,48

Бұл көрсеткіштер алдын-ала эконометрикалық іріктеу негізінде институционалдық және макроэкономикалық ортаның динамикасына ең сезімтал болып таңдалды. Пирсонның корреляция коэффициенттерін есептеу арқылы бақылау аралығындағы айнымалылар арасындағы сызықтық байланыс дәрежесі анықталды.

Жүргізілген корреляциялық талдау Қазақстанның аграрлық секторында шағын және орта кәсіпкерліктің жұмыс істеуінің негізгі параметрлері арасындағы күшті оң байланыстарды анықтады. Сонымен, ШОБ субъектілерінің саны (X1), салада жұмыс

істейтіндер саны (X2) және жалпы өнім өндірісі (X3) арасындағы жоғары корреляция шағын бизнестің ауыл шаруашылығына қатысу ауқымының артуы өндіріс көлемінің өсуіне тікелей ықпал ететіндігін көрсетеді. Бұл сандық сипаттамалардың жүйелі өзара тәуелділігі және кәсіпкерлік қызметтің тиімділігі туралы болжамды растайды.

$R=0.998$ -ге тең инвестициялар көлемі (X4) мен өнім шығару (X3) арасындағы корреляция коэффициентінің мәні инвестициялық белсенділіктің аграрлық ШОК-тың экономикалық тиімділігіне әсер етуінің өте жоғары дәрежесін көрсетеді. Бұл тұрақты өсу мақсатында салаға инвестициялық ағындарды ынталандырудың маңыздылығын көрсетеді (9 кесте).

9 кесте - Корреляциялық матрица (Пирсон коэффициенттері)

Жыл	X1	X2	X3	X4	X5
X1	1	0,998	0,998	0,994	0,997
X2		1	0,997	0,991	0,995
X3			1	0,998	0,999
X4				1	0,993
X5					1

Ескерту: мәндер >0.9 - өте жоғары корреляция; $0.7-0.9$ - жоғары; $0.5-0.7$ - орташа; <0.5 -әлсіз

Сол сияқты, еңбек өнімділігі (X5) өнім шығарумен тамаша корреляцияны ($r = 0.999$), сондай-ақ жұмыспен қамтылғандар санымен ($r = 0.995$) жоғары байланысты көрсетеді. Бұл нәтижелер жұмыспен қамтылғандар санының шамалы өзгеруімен де еңбек өнімділігінің артуы тиімділіктің маңызды факторы ретінде әрекет ете отырып, өнімнің өсуіне айтарлықтай әсер етеді деп айтуға мүмкіндік береді.

Қазақстанның ауыл шаруашылығындағы ШОБ субъектілер саны, жұмыспен қамту, инвестициялар, еңбек өнімділігі және өнім шығару корреляцияның жоғары дәрежесін көрсететін өзара байланысты жүйе болып табылады. Бұл саладағы үрдістердің дәйектілігі мен тұрақтылығын растайды.

Инвестициялар өнімнің өсуінде шешуші рөл атқарады, бұл көрсеткіштер арасындағы идеалды оң корреляциядан көрінеді. Бұл инвестициялық белсенділікті одан әрі ынталандыру қажеттілігін көрсетеді. Еңбек өнімділігі жұмыспен қамту және өнімділікпен тығыз байланысты, бұл оны мемлекеттік және корпоративтік саясат үшін маңызды сілтеме етеді. Әлсіз және теріс байланыстардың болмауы аграрлық шок дамуының тұрақтылығын растайды.

Қорытынды. Жүргізілген талдау көрсеткендей, 2019-2023 жылдары Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығындағы шағын және орта кәсіпкерлік көлемдік және құрылымдық көрсеткіштер бойынша тұрақты оң динамиканы көрсетеді. ШОБ-тың ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы өндірісіне қосқан үлесі екі еседен астам өсті, бұл аграрлық сектордың азық-түлік қауіпсіздігі мен экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етудегі шаруашылықтың икемді нысандарының рөлін күшейтуді көрсетеді.

Салалық ЖІӨ құрылымындағы ШОБ үлесінің ұлғаюы, сондай-ақ орташа экономикалық мәндермен салыстырғанда озыңқы өсу қарқыны ұлттық экономиканың стратегиялық сегменті ретінде аграрлық шағын бизнестің қалыптасып келе жатқан әлеуетін көрсетеді. Сонымен қатар, еңбек өнімділігінің жеткіліксіздігін, шектеулі инвестицияларды, цифрландырудың төмен деңгейін және технологиялық жаңғыртудың әлсіздігін қоса алғанда, өсудің экстенсивтіден қарқынды түріне көшуді тежейтін шектеулер анықталды.

Негізгі кедергі-кадр тапшылығы. Жас мамандар санының азаюы, аграрлық ЖОО түлектерінің тапшылығы, сондай-ақ агропрофессиялар бойынша толтырылмаған бос жұмыс орындарының жоғары үлесі сектордың ұзақ мерзімді тұрақтылығына қауіп төндіреді. Ауылда кадрларды даярлау мен бекітудің тиімді жүйесінің болмауы аграрлық білім беру және жұмысқа орналастыру саласындағы мемлекеттік саясатты қайта қарауды талап етеді.

Инфрақұрылымдық және институционалдық проблемалар: көліктік, телекоммуникациялық және қаржылық инфрақұрылымға қолжетімділіктің шектелуі, мемлекеттік қолдау шараларымен қамтудың төмендігі, кооперация мен агро сақтандырудың нашар дамуы маңызды болып қала береді. Бірқатар бағыттар бойынша оң өзгерістерге қарамастан (интернет-қамту, механикаландыру деңгейі, мемлекеттік бағдарламаларға қатысу), аграрлық ШОК жұмыс істеу ортасының ағымдағы жай-күйі кешенді жаңғыртуды талап етеді.

Гендерлік және жас ерекшеліктеріне байланысты кедергілер ерекше назар аударуға тұрарлық. Әйелдер мен егде жастағы азаматтар қаржыландыруға, оқытуға және цифрлық технологияларға қол жеткізудегі шектеулерге тап болып, кәсіпкерлік белсенділікке жеткіліксіз қатысады. Бұл ретте осы топтар арасында мотивацияның жоғары деңгейі қолдаудың нысаналы инклюзивті шараларын әзірлеу қажеттігін көрсетеді.

Қазақстанда аграрлық ШОК-тың тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін мынадай басымдықтарды қамтитын кешенді стратегияны іске асыру қажет. Біріншіден, субсидиялар, салықтық преференциялар беру және агроинновациялық орталықтарды дамыту арқылы инвестициялық және инновациялық қызметті жандандыру қажет. Екіншіден, кадрларды даярлауға жүйелі түрде жақындау маңызды: білім беру бағдарламаларын жаңғырту, тағылымдамалар мен қайта даярлау бағдарламаларын дамыту, сондай-ақ мамандарды ауылда бекіту үшін жағдай жасау. Үшінші бағыт қызметтерді цифрландыру, рәсімдерді оңтайландыру және кепілдік құралдарын кеңейту арқылы қаржылық және инфрақұрылымдық ресурстарға қол жеткізуді институционалдық оңайлату болуға тиіс. Бұдан басқа, цифрландыруды қолдау, кооперацияны дамыту және кәсіпкерлік қызметке осал топтарды (әйелдер, жастар, қарттар) тарту талап етіледі.

Соңында, ШОБ субъектілері мен мемлекеттік органдар арасында консультациялық алаңдар, цифрлық сервистер және бизнес қажеттіліктерін тұрақты мониторингтеу арқылы тұрақты кері байланыс арналарын жолға қою қажет. Осы шараларды іске асыру қолданыстағы кедергілерді еңсеріп қана қоймай, шағын агробизнесі ауыл экономикасы тұрақтылығының және елдің азық-түлік қауіпсіздігінің негізгі факторына айналдыруға мүмкіндік береді.

Әдебиет тізімі

1. Kovshov V.A., Lukyanova M.T., Zalilova Z.A., Frolova O., Galin Z.A. International regional competitiveness of rural territories as a factor of their socio-economic development: Methodological aspects // Heliyon. - 2024. - V.10. - No.1. - e23795. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e23795>.
2. Гранберг Л. Структурные изменения в сельской местности России и Финляндии – сравнительный анализ двух различных типов общества // Мир России: Социология, этнология. – 2015. – № 3. – С. 160–175.
3. Власова Т.А. Социальные условия развития малого и среднего предпринимательства в селах Удмуртской Республики // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. социально-экономические науки. – 2020. – № 4. – С. 27–38. <https://doi.org/10.15593/2224-9354/2020.4.3>.

4. Neal S. Transition culture: Politics, localities and ruralities // *Journal of Rural Studies*. – 2013. – № 32. – P. 60–69. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.04.001>.
5. Mellor, J.W. Agricultural development and economic transformation: promoting growth with poverty reduction. Palgrave Macmillan, Cham. – 2017. – 259 p.
6. Mellor, J.W., & Malik, S.J. The impact of growth in small commercial farm productivity on rural poverty reduction // *World Development*. – 2017. – №91. – P. 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.09.004>.
7. Boppart T., Kiernan P., Krusell P.L., Malmberg H. The Macroeconomics of Intensive Agriculture: NBER Working Paper No. 31101 [Electronic resource]. April 2023. Available at: <https://ssrn.com/abstract=4413838> (accessed: 27.06.2025).
8. Elzbieta, & Dziwulski, M. The Impact of Fixed Asset Investments on the Productivity of Production Factors in Agriculture // *European Research Studies Journal*. – 2021. – №24(1). – P. 382–394.
9. Martín-Retortillo M., Pinilla V., Velazco J., Willebald H. Is There a Latin American Agricultural Growth Pattern? Factor Endowments and Productivity in the Second Half of the 20th Century // *Revista de Historia Economica – Journal of Iberian and Latin American Economic History*. – 2021. – P. 1–36.
10. Савкин В.И. Малые формы хозяйствования: смена парадигмы аграрной экономики // *Вестник аграрной науки*. – 2017. – №5(68). – С.95–100. <http://dx.doi.org/10.15217/48484>.
11. Довбий И.П., Митрофанова И.В. Программно-целевые инструменты поддержки отечественного аграрного предпринимательства // *Теория и практика общественного развития*. – 2016. – №10. – С.61–67.
12. Абдраимова Л. И., Сюпова М. С. Формы и методы государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в аграрном секторе // *Ученые записки ТОГУ*. – 2023. – № 4. – С. 112–118.
13. Petrick M., Weingarten P. (eds.). The role of agriculture in Central and Eastern European rural development: engine of change or social buffer? – Halle (Saale): Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe (IAMO), 2004. – 294 p.
14. Van der Ploeg, J. D. The importance of peasant agriculture: a neglected truth: Farewell address upon retiring as Professor of Transition Processes in Europe at Wageningen University & Research on 26 January 2017. – Wageningen: Wageningen University & Research, 2017. – 13 c. – <https://doi.org/10.18174/403213>.
15. Food and Agriculture Organization (FAO). Digitalization and inclusive rural transformation. – Rome: FAO, 2022. – 88 p. [Electronic resource]. – Available at: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/cc2642en/> (accessed: 24.01.2025).

References

1. Kovshov V.A., Lukyanova M.T., Zalilova Z.A., Frolova O., Galin Z.A. International regional competitiveness of rural territories as a factor of their socio-economic development: Methodological aspects. *Heliyon*, 2024 10(1), e23795. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e23795>.
2. Granberg L. Structural changes in rural areas of Russia and Finland – a comparative analysis of two different types of society. *The World of Russia: Sociology, ethnology*, 2015, 3, pp. 160–175.
3. Vlasova T.A. Social conditions for the development of small and medium-sized businesses in the villages of the Udmurt Republic. *Bulletin of the Perm National Research Polytechnic University. socio-economic sciences*, 2020, 4, pp. 27–38. <https://doi.org/10.15593/2224-9354/2020.4.3>.
4. Neal S. Transition culture: Politics, localities and ruralities. *Journal of Rural Studies*, 2013, 32, pp. 60–69. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.04.001>.
5. Mellor, J.W. Agricultural development and economic transformation: promoting growth with poverty reduction. Palgrave Macmillan, Cham, 2017, 259 p.
6. Mellor, J.W., & Malik, S.J. The impact of growth in small commercial farm productivity on rural poverty reduction. *World Development*, 2017, 91, pp.1–10. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.09.004>.
7. Boppart T., Kiernan P., Krusell P.L., Malmberg H. The Macroeconomics of Intensive Agriculture: NBER Working Paper No. 31101. April 2023. Available at: <https://ssrn.com/abstract=4413838> (accessed: 27.01.2025).
8. Elzbieta, & Dziwulski, M. The Impact of Fixed Asset Investments on the Productivity of Production Factors in Agriculture. *European Research Studies Journal*, 2021, 24(1), 382–394.
9. Martín-Retortillo M., Pinilla V., Velazco J., Willebald H. Is There a Latin American Agricultural Growth Pattern? Factor Endowments and Productivity in the Second Half of the 20th Century. *Revista de Historia Economica – Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 2021, pp. 1–36.
10. Savkin V.I. Small forms of management: a paradigm shift in the agrarian economy [Small forms of enterprise: a change of the paradigm in the agrarian economy]. *Bulletin of Agrarian Science*, 2017, 5(68), ss.95–100. <http://dx.doi.org/10.15217/48484> (in Russian).

11. Dovbiy I.P., Mitrofanova I.V. Programmno-celevye instrumenty podderzhki otechestvennogo agrarnogo predprinimatel'stva [Program and target instruments of support of domestic agrarian business]. *Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya*, 2016, 10, ss. 61–67 (in Russian).

12. Abdraimova L.I., Sjudova M. S. Formy i metody gosudarstvennoj podderzhki malogo i srednego predprinimatel'stva v agrarnom sektore [Forms and methods of state support of small and medium enterprises in the world practice]. *Uchenye zapiski TOGU*, 2023, 4, ss. 112–118 (in Russian).

13. Petrick M., Weingarten P. (eds.). The role of agriculture in Central and Eastern European rural development: engine of change or social buffer? – Halle (Saale): Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe (IAMO), 2004, 294 p.

14. Van der Ploeg, J. D. The importance of peasant agriculture: a neglected truth: Farewell address upon retiring as Professor of Transition Processes in Europe at Wageningen University & Research on 26 January 2017. Wageningen: Wageningen University & Research, 2017, 13 p. <https://doi.org/10.18174/403213>.

15. Food and Agriculture Organization (FAO). Digitalization and inclusive rural transformation. Rome: FAO, 2022, 88 p. Available at: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/cc2642en/> (accessed: 24.01.2025).

РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АГРАРНОЙ СФЕРЕ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Цзя Хунгэ^{1*}, Н.Кетенджи², С. Туралина³

¹Университет Туран, Алматы, Казахстан

²Университет Йедитепе, Стамбул, Турция

³Университет имени Ж.А. Ташанова, Шымкент, Казахстан

Резюме. На основе официальных статистических данных представлены показатели объема валовой продукции МСП, проанализирован вклад этих субъектов в ВВП сельского хозяйства и общий объем продукции, произведенной субъектами МСП. Рассчитан удельный вес занятости по видам экономической деятельности, с акцентом на сельхозтоваропроизводителей. Авторы подчеркивают важную роль МСП в развитии сельского хозяйства, отмечая положительные тенденции роста производственных и количественных показателей. Однако выявлено снижение уровня занятости, что негативно сказывается на росте доходов сельского населения. Среди ключевых ограничений предпринимательской деятельности в сельском хозяйстве остаются нехватка финансовых ресурсов и высокие процентные ставки по кредитам.

Ключевые слова: сельское хозяйство, предпринимательство, ВВП, финансовая поддержка, занятость, социально-экономическое развитие, сельские территории.

DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Hongge Jia¹, N. Ketenci², S. Turalina³

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

²Yeditepe University, Istanbul, Turkey

³Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

Summary. Based on official statistical data, indicators of the gross output of SMEs are presented, the contribution of these entities to the GDP of agriculture and the total volume of products produced by SMEs are analyzed. The specific weight of employment by type of economic activity is calculated, with an emphasis on agricultural producers. The authors emphasize the important role of SMEs in the development of agriculture, noting the positive growth trends in production and quantitative indicators. However, a decrease in the employment rate has been revealed, which negatively affects the income growth of the rural population. Lack of financial resources and high interest rates on loans remain among the key constraints of entrepreneurial activity in agriculture.

Keywords: agriculture, entrepreneurship, GDP, financial support, employment, socio-economic development, rural areas.

Авторлар туралы ақпарат:

Цзя Хунгэ* – докторант PhD, Туран университеті, Алматы, Қазақстан, e-mail: czahunge@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-9847-5162>

Натали Кетенджи – профессор, Йедитепе университеті, Стамбул, Түркия, e-mail: nketenci@yeditepe.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7299-2833>

Туралина Светлана Мерекеевна - экономика ғылымының кандидаты, Ж.А. Тәшенев атындағы университет, Шымкент, Қазақстан, e-mail: sveta_m67@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4295-5246>

Information about the authors:

Hongge Jia* - PhD Student, Turan University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: czahunge@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-9847-5162>

Natalya Ketenci - Professor, Yeditepe University, Istanbul, Turkey, e-mail: nketenci@yeditepe.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7299-2833>

Turalina Svetlana - Candidate of Economic Sciences, Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan, e-mail: sveta_m67@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4295-5246>

Информация об авторах:

Цзя Хунгэ* – докторант PhD, Университет Туран, Алматы, Казахстан, e-mail: czahunge@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-9847-5162>

Натали Кетенджи – профессор, Университет Йедитепе, Стамбул, Турция, e-mail: nketenci@yeditepe.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7299-2833>

Туралина Светлана Мерекеевна - кандидат экономических наук, Университет имени Ж.А. Ташенева, Шымкент, Казахстан, e-mail: sveta_m67@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4295-5246>

Получено: 11.03.2025

Принято к рассмотрению: 23.03.2025

Доступно онлайн: 30.06.2025